

BÁTHORY MIKLÓS VÁCI PÜSPÖK (1474–1506) SÍREMLÉKE

„Vácott – középkori püspöki székhelyeink között egyedülálló módon – egyetlen középkori sírkő sem maradt fenn épségben, és a töredékanyag is lényegében értékelhetetlenül csekély mind művészeti, mind történeti szempontból. Az egykori vár területét, ahol a középkorban a székesegyház is állt, 1719-ben kapták meg a ferencesek, akik évtizedekig építették templomukat és kolostorukat. Még az alapok ásásakor került elő Báthory Miklós sírlapja, amelyből a hagyomány szerint a kolostor mosdómedencéjét faragtatták ki, feliratát Pray György közléséből ismerjük.” Az Országos Műemlékvédelmi Nyilvántartás témánkra vonatkozó részét idéztem.¹ Az itt közöltekot vegyük sorra. Csekély és tárgyunk szempontjából értékelhetetlen kőtöredékek, egy átfaragott márványlap, amin ma már betűnek a helye sem látszik. Másfelől van egy sírfőlirat, tegyük hozzá, tíz verssor, romlatlan állapotban. Ez utóbbit Pray György közléséből ismerjük és idézzük máig. A következőkben ezzel a sokat vitatott epitáfiummal foglalkozom.

A székesegyház pusztulásának forrásokra támaszkodó története a Régészeti Topográfiában olvasható.² Innen tudjuk, hogy ott szó szerint kő kövön nem maradt. A török háborúk során maguk a várvédők bontották le az épületeket, hogy az így nyert kövekkel erősítsék meg a védőbástyákat. A további pusztítást a sokszoros ostrom végezte el. A visszafoglalt városba érkező ferences atyák templomuk és rendházuk fölépítéséhez a romhalmazból bányászták ki a hatalmas kváderköveket. Erre engedélyt kaptak azzal a föltétellel, hogy ami még megmenthető, azt kíméljék. Vác életének erről a korszakáról az egyetlen tanúságtevő Róka János plébános, utóbb kanonok. Az ő visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy ekkor került a felszínre Báthory Miklós püspök vörös márvány sírlapja: „rothmarmorne Grabdecke des Bischofs Bathori”, amelyből az atyák mosdómedencét: „Ein allge-

¹ A tájékoztatást Lövei Pálnak köszönöm.

² *Magyarország Régészeti Topográfiája*, IX, Pest megye, A szobi és a váci járás, Bp., 1993, 380–399.

meines Wachsbecken” csináltattak.³ Róka János szerint tehát az előkerüléskor a márványlapon még olvasható volt a püspök neve.

A sírköből faragott márványmedence falikúttá alakítva ma is látható. A vár területén fölépült egykori ferences kolostor refektóriumából újabban az épület egy másik földszinti helyiségének falába építették be.⁴ Ott jártunkkor Lövei Pál és Mikó Árpád úgy tapasztalták, hogy a sírkő egykoron Báthory Miklós nevét is tartalmazó oldalát faragták át barokk fali medencévé. A hátlap a régen is és ma is megmunkálatlan márványfelület.

A sírlap előkerüléséről legelőször hírt adó Róka János műve 1777-ben jelent meg az egykori jezsuitáknak ekkor már Landerer működtette pozsonyi–kassai nyomdájában. Hogy a sírkövön ekkor még valami vers is volt olvasható, arról Róka nem tesz említést. Ez azért érdekes, mert az epitáfium teljes és ép szövegét már egy évvel korábban, 1776-ban közölte Pray György egy ugyancsak a Landerer-nyomdában megjelent művében.⁵

Praynak ez a munkája, a *Specimen*, címe szerint is az első kísérlet arra, hogy a magyarországi érsekségekről és püspökségekről áttekintést adjon. Minden egyes székhely történetének rövid ismertetése után felsorolja az egyháznagyokat évről évre, ahogyan azt akkor rendelkezésre álló történeti forrásokból, leginkább oklevelekből megállapíthatta. Hivatkozások ritkán vannak. Az előszóban megemlíti, hogy ha valami emlékezetre méltó adódik, azt csak „ad calcem” fogja közölni, hogy ezzel a névsorokat ne zavarja, így közli a megfelelő helyen, lábjegyzetben Báthory Miklós epitáfiumát is, úgy azonban, hogy forrását nem említi:

*Epitaphium de illo hoc exstat:
Nicolaus Bathor jacet hoc sub marmore Praesul,
Gloria qui sanctae Religionis erat.
Quid quid habent Legum speciosa volumina, norat,
Noverat et quid quid pagina sacra docet.
Historias omnes, celebravit carmine vates,
Lingua Latina sibi, Graecaque nota fuit.
Te Regina poli coluit Tibi nobile struxit
Hoc opus, obsequio praemia redde pio.
Scilicet hanc animam, posito jam corpore, Virgo
Angelico socies, perpetuesque choro.*

³ Johann RÓKA, *Alt und neu Waitzen*, Pressburg und Kaschau, J. M. Landerer, 1777, 41–42.

⁴ Dr. Horváth Ferenc levéltár-igazgató úr 2006. december 5-én úgy tájékoztatott, hogy a falikutat a kolostor hajdani refektóriumából 1979-ben bontották ki, és beépítették az ún. portáshelyiségbe.

⁵ Georgius PRAY, *Specimen hierarchiae Hungaricae*, I, Posonii–Cassoviae, J. M. Landerer, 1776, 349.

Hogy Pray honnan jutott a sírvers teljes szövegéhez, arra utalást a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött teljes kézirat-hagyatékában remélhettem. Meg is van ott a *Specimen* két kézírata is, az egyik a cenzúrának, a másik a Helytartótanácsnak benyújtott példány.⁶ Az első végig Pray keze írása. Mindkét kéziratból megállapítható, hogy a mű már évekkel korábban kész volt, csak a kiadás késett. A szerző a közben eltelt időben tudomására jutott adatokat utóbb beledolgozta a törzsszövegbe. Ha nem volt hely, akkor beillesztett lapokra kerültek a pótlások, így írta a Báthory-epitáfiumot is külön lapra, a forrás megnevezése nélkül. A szöveg mindkét kéziratban Pray saját kezű bejegyzése. A vers eredetét illetően a gazdag Pray-hagyaték további vizsgálata sem járt eredménnyel.

A megoldáshoz más út vezetett. Éppen a *Specimen* megjelenésének évében, 1776-ban adta ki az ugyancsak jezsuita Wágner Károly Váradi Péter leveleskönyvét. Ő is a hajdani jezsuita nyomdát működtető Landererre bízta művét. A kötetben Váradinak egyik Báthory Miklóshoz írott leveléhez Wágner a következő megjegyzést fűzte: „Memoriam Nicolai tuetur epitaphium quod ex templo Cathedrali Vacien. a manu coeva rescriptum, et in Tabulario Urbis Bartphensis repositum ita habet” – és közli a verset ugyanúgy, ahogyan azt Praynál találjuk.⁷ Tehát Wágner idejében volt Bártfa város levéltárában a versnek egy olyan kézírata, amelyet a keletkezéssel közel egykorú kéz magáról a váci székesegyházban lévő eredetiről másolt le. Wágner művének is megvan a cenzúrára benyújtott példánya az Egyetemi Könyvtárban. Hagyatékában az Országos Széchényi Könyvtárban megmaradtak genealógiai gyűjtései, sőt gazdag epitáfium-gyűjteménye is. A Báthory-sírverssel kapcsolatban a lelőhely közelebbi meghatározására sehol, még csak utalást sem találunk.

Nem kétséges, hogy Pray forrása ugyanaz lehetett, mint amelyre Wágner hivatkozott. A két mű, amint láttuk, ugyanazon évben, ugyanazon nyomdában jelent meg. Valószínűnek látszik, hogy Wágner még a megjelenés előtt közölte az epitáfium szövegét Prayjal. Ő pedig, mint egykor meglévőt és elfogadottat („exstat”) iktatta be művébe. Kettejük rivalizálására semmi nyom nincsen. Pray egy helyen hivatkozik is Wágnernek ekkor még kéziratban lévő művére, tehát segítették is egymást.⁸ Wágner önéletrajzában jó érzéssel emlékezik a rendjük eltörlése (1773) után Pozsonyban, éppen történetírói munkásságukat érintően gyümölcsöző időre.⁹

Most már közelebb vagyunk a forráshoz. Ez Wágner szerint Bártfa város levéltárában volt akkor, esetleg most ott kereshetjük. Ismerve a levéltárak föl-

⁶ EEK, Kézirattár, Ab 55. 228v és Coll. Pray XLIV. 189.

⁷ Carolus WAGNER, *Petri de Varda archiepiscopi Colocensis epistolae*, Posonii–Cassoviae, J. M. Landerer, 1776, 75–76.

⁸ „Ex Mss. Anal. Caroli Wagner.” EEK, Kézirattár, Ab. 55. 19.

⁹ Carolus WAGNER, *Biographia mea*, OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 446. 22r.

dolgozási gyakorlatát, reménytelennek tűnt, hogy valamelyik fondban rábukkanjunk a keresett versre. Wágner megjelölése, a „coeva manu”, csak annyit árul el, hogy Báthory halálát követően nem sokkal későbbi időből való a másolat. Már nem is reméltem, hogy a szöveg nyomára jutok, amikor segítséget kaptam Érszegi Géza és Solymosi László kollégáktól. Ők fölhívták a figyelmet egy 1514-ből való oklevélre. Ez Dózsa György goromba levelének, amelyet Pest és Külső-Szolnok vármegye városaihoz és falvaihoz írt, egykorú másolata. Ennek hátoldalán, más kéztől, található a váci Báthory Miklós-epitáfium másolata. Az irat megvolt a bártfai levéltárban, fényképen pedig az Országos Levéltárban tanulmányozható.¹⁰ A Wágnertől közölt szöveg, most már az eredeti alapján, a következőképpen módosítandó:

*Nicolaus bator iacet hoc sub marmore presul
Gloria qui sancte religionis erat
Quicquid habent legum speciosa volumina norat
Noverat et quicquid pergama sacra docet
Hystorias omnes celebravit carmine vates
Lingua latina sibi grecaque nota fuit
Te regina poli coluit tibi nobile struxit
Hoc opus obsequio premia redde pio
Scilicet hanc animam posito jam corpore virgo
Anglorum socies perpetuesque choro*

A jól olvasható epitáfium fölött a lapon még két kéziratos verssor van. Ezeket a másoló nem tartotta megőrzésre érdemesnek, ezért utóbb kihúzta. Föltételezhetjük, hogy ez a rész nem tartozott közvetlenül a sírvershez. Ez után kicsit nagyobb közt hagyott, és úgy írta le egy lendülettel mind a tíz sort. A végén már sietett is, az írást elkapkodta. Ezért van az, hogy az utolsó sor első szavát – „Anglorum” – Wágner, tévesen, „Angelico”-nak olvashatta.

Miről tanúskodik a bártfai kéziratos másolat? Először is föltűnő, hogy írásjelek nem tagolják a szöveget. Ez már magában is tanúsítja, hogy valóban a kőbe vésett eredetiről készült a leírás. Wágnernek tehát igaza volt, amikor ezt megállapította. Árulkodó az is, hogy nincsenek kezdő nagybetűk („bator”, „virgo”)

¹⁰ Az oklevél kiadva: *Monumentorum rusticorum in Hungaria rebellium anno MDCIV*, coll. et edd. A. FEKETE NAGY, V. KENÉZ, L. SOLYMOSI, G. ÉRSZEGI, Bp., 1979, 121–122 (79. sz.). Megjegyzés: „In dorso: Nicolai Báthory episcopi (1474–1507) Vaciensis epitaphium, cuius textus est editus in Budai, Polgári Lexicon (Pest, 1866²) I, 98. et Katholikus Szemle, 16(1902), 240.” A verset a kiadók nem közölték. Az eredeti oklevél: Archivum Districtus Bartphensis, Arch. Civitatis Bartphae, No. 4443. Fényképmásolata: MOL, Df 217355. Érszegi Géza segítségével ezt használtam. A Dózsa-levelet kiadta Wágner az *Analecta Scepusii*, IV, Posonii–Cassoviae, J. M. Landerer, 1778, 35, egy lábjegyzetben, de a versről ott már nem tesz említést.

ott, ahol ezt a folyóírásban használnánk. A sírkövön a szöveg tehát végig kapitálissal volt írva. Igaz, a sorok elején mindenütt nagybetűk vannak, de erre a másoló keze járhatott rá, bizonyítékaul annak, hogy a kövön is szabályosan tördelve láthatta a verssorokat. A másolat írásképe vitathatatlanul a 16. század elejének gyakorlatát mutatja. Az oklevelek olvasásában jártas Wágner Károly számára ezért nem volt kétséges a „coeva manu”. A latin nyelvi alakok, a helyesírás ugyancsak megegyeznek az akkor szokásban lévőekkel. A kiadásban azután Wágner is, Pray is természetesen a saját koruk kíváncsiainhoz igazították a vers külső alakját.

Végül is nem kétséges, hogy ez a másolatban fennmaradt epitáfium valóban a váci székesegyházban egykor volt Báthory Miklós püspök síremlékéről készült. Egyetlen megmaradt emléke, tanúságtevője az akkor még eredeti helyén és ép állapotban lévő vörös márvány lapon olvasható sírversnek.

Lássuk most már magát a verset. Leszögezhetjük, hogy szerzője nem törekedett arra, hogy irodalmi művet alkosson. Ez nem humanista műremek, hanem nagyon is tárgyyszerű, a helyhez, céljához illő, valóban lapidáris alkotás. Követi a műfaj íratlan szabályait. Az első sorban olvasható az elhunyt azonosítása, hogy a sírhoz lépő tudja, kit takar a kő. Ezt követi, mintegy magyarázatként, a halottnak a társadalomban, az egyházban, illetve a tudományban egykor elfoglalt helye. Epitáfiumunk eddig mindenki számára nyilvánvaló közléseket tartalmaz. Az ötödik sor az, amit mindeddig nehezen tudtunk értelmezni: „Hystorias omnes celebravit carmine vates”.

A főliratnak ez a része azt állítja, hogy a püspök költő (vates) is volt. És, hogy nehogy valami profetikus elhivatottságot tulajdonítsunk az elhunytnak, az epitáfium szerzője magyarázattal is szolgál. A költő-püspök a megtörtént dolgokat verssel tette emlékezetessé. Minthogy Báthory Miklóstól ma egyetlen verssort sem ismerünk, és erre a korabeli források sem tesznek utalást, utólag sok merész és kevésbé merész föltételezés támaszkodott a sírversnek erre a sorára. Annyi bizonyos, hogy a közlés hiteles voltát nincs okunk kétségbe vonni. Ez a kortársak ellenőrző szeme előtt került a márványlapra.

A váci püspöki udvarnak Báthory Miklós korabeli humanista-irodalmi szokásairól a legjobb tudósító Galeotto Marzio. A Magyarországon sok évtizeden keresztül otthonosan mozgó olasz humanista Báthoryt fiatal korától ismerte. Főpapi udvarának méltóságáról és eleganciájáról azt írja: ott mindig vagy imádkoznak, vagy tudománnyal foglalkoznak, vagy lantkísérettel énekelnek („carmen cantatur ad lyram”), vagy tisztes beszéd járja.¹¹

¹¹ „Perplacuit etiam mihi illa familiae suae dignitas et elegantiae; semper enim in eius domo aut oratur aut studetur aut carmen cantatur ad lyram aut sermo habetur honestus.” GALEOTTUS MARTIUS Narnienesis, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Iohannem eius filium liber*, ed. L. JUHÁSZ, Lipsiae, 1934 (BSMRA), 34.

„Carmen cantatur ad lyram” – vajon közelebb visz-e Galeotto értesítése ahhoz, hogy mit takarhat a sírföliirat „hystorias omnes celebravit carmine vates” sora? Nézzük először Galeotto tudósítását. Ő Mátyás udvarának asztali szokásairól is ír. Ott a zenészek és a cythara-játékosok hazai nyelven („in lingua patria”) lantkísérettel énekelték („in lyra decantant”) a hősök tetteit.¹² Ezek a lantkísérettel előadott hősénekek akár századokon keresztül hagyományozódhattak, sőt történeti forrásokká is válhattak, így tud Thuróczi János Hédervári Kont István históriájáról: „quem nostrum evum resonanti lira canit.”¹³ Bonfini így tudósít a kenyérmezei csata után a Báthory István táborában történetekről: „Militari cantu ... in composito extemporalique carmine” énekelték a vezérek és ősök tetteit.¹⁴ Fél évszázaddal később (1548) Verancsics Antal már magyaráz: a történelmi emlékezet híjával lévő magyaroknál csak a lakomákon rögtönzött énekeket találhatni, azokat is csak mintegy a virtusra és az ivásra ösztönzőket.¹⁵ Összegezve tehát, régtől fogva létezett a magyarság bármilyen rétegében az a szokás, hogy lakomákon rögtönözve és természetesen anyanyelven a múlt vagy a jelen dicső tetteit megénekeljék, és ezt valamilyen pengetős hangszer kíséretével tették. Ilyenek hangozhattak a váci püspöki udvarban is? Bizonyosan nem. Már a Galeotto-szöveg környezete is egészen más sugall. Bármilyen keveset tudunk is a Báthory-udvar hétköznapijairól, annyit mégis, hogy az olasz humanizmusnak hitelt adjunk. De másról vall maga a sírvers is, amely a következő sorban Báthory latin és görög tudását dicséri. Még az sem biztos, hogy a pengetős hangszer, bár itt is, ott is lyrának nevezik, ugyanazt a zeneszerszámot jelenti-e.

Mit értsünk akkor a sírvers rejtélyes során? Milyen költői alkotásokat tulajdoníthattak a kortársak Báthory Miklósnak? A 15. század végén a főpapi udvarok vették át Magyarországon a királyi udvarba már korábban átplántált itáliai humanizmust. A társas élet is az olasz mintákhoz igazodott. Ott is, itt is az ókori szerzőkből vett példákkal éltek. Báthory Miklós és a firenzei Ficino kapcsolata sokszorosan körüljárt téma.¹⁶ Márpedig Ficino körében szokás volt „l’antico modo di cantare i versi alla lira come fece già Orfeo”. A firenzei minta ugyan pontos megfelelője annak, amiről Galeotto tudósít Báthory udvarából, csak éppen ahhoz

¹² *Uo.*, 18.

¹³ Johannes de THUROCZ, *Chronica Hungarorum*, I, ed. Elisabeth GALÁNTAI, Julius KRISTÓ, Bp., 1985 (BSMRA S. N. 3), 211.

¹⁴ BONFINI, IV, 6, 105.

¹⁵ „gens Hungariae nulla in ratione rerum suarum curam atque memoriam ponit, praeterquam in cantilenis, quas tumultuariae compositas in symposiis tantum decantitant, virtuti simul et poculis incitamenta facientes.” *Verancsics Antal összes művei*, I., közli SZALAY L., Pest, 1857, 179. Érdekes, hogy Verancsics nem tud Thuróczi *Krónikájának* 1488-as augsburgi és brünni nyomtatott kiadásairól.

¹⁶ Sebastiano GENTILE, *Marsilio Ficino e l’Ungheria di Mattia Corvina = Italia e Ungheria all’epoca dell’umanesimo Corviniano*, a cura di S. GRACIOTTI e C. VASOLI, Firenze, Olschki, 1994, 89–110.

nem visz közelebb, hogy mit és hogyan verseltek meg ugyanakkor a váci udvarban. Próbáljunk meg mi is az ókori forrásokból közelítem. Ovidiusnál olvassuk, hogy az első, aki az éneket lantpengetéssel kísérte, Apollón isten volt. Hogy ő mit énekelhetett, arra az ugyanott lévő sorok utalnak.¹⁷ Ő ugyanis tudója volt nemcsak a jelennek, hanem a múltnak és a jövőnek is; ahogyan maga mondja:

*per me, quod eritque fuitque
estque patet; per me concordant carmina nervis.*

*S ami lesz, s ami volt, s ami most van,
Én mutatom meg; a dalt s lanthúrt én hangolom egybe.*
(Devecseri Gábor fordítása)

A tevékenység ezzel máris a legmagasabb szférába emelkedik, a költő/vates magának Apollón istennek nyomába lép. Sírversünk választott kifejezései: „Hystorias omnes carmine celebravit” a sor olvasóját akkor az *Aeneis* egy részletére emlékeztették. Az Itáliába érkező Aeneas Euander király udvarában fogadják, és a lakoma után az ifjak és a vének váltakozó kara a vidék egykori hőroszának, Herculesnek históriáját adja elő versben: „carmine laudes Herculeas et facta ... celebrant.”¹⁸ Két példánk: Ovidius *Metamorphoses* és Vergilius *Aeneis* akkor iskolai olvasmány volt. Aki a sírverset alkotta, és akik azt olvasták, egy nyelven beszéltek, azonos olvasmányélményeik voltak. Ezzel ugyan már ismerjük a gyökereket, de még mindig nem jutottunk közelebb a magyarországi humanista udvari költészet e műfajának gyakorlatához.

Van egy kis verseskötet ebből a korból, amelynek ismerete segítségünkre lehet. Társainál ez annyival volt szerencsésebb, hogy a szerző is, a mecénás is fontosnak tartotta, hogy a nyomtatás biztosítsa fennmaradását. Perényi Gábor főúri környezetében írta e verseket 1508–1509-ben a krakkói Paulus Crosnensis.¹⁹ A nyelve természetesen latin, mivel az abban a körben mindenki számára érthető volt. A változatos témák nyilván nem a szerző, hanem a pártfogó ízlését tükrözik. A leghosszabb, Szent László históriája, amely a Szent Király Herculeshez hasonlító (!) tetteit sorolja, elégikus formában. A ház úrnőjének, Fran-gepán Katalinnak névadó szentjét szapphói óda köszönti. A nagyszámú vendégsereg előtt ezeket a verseket énekelve adták elő, amint ez a kísérszövegből kiderül. A főúri társaság egyik tagja, őt is vers köszönti, éppen a váci püspök

¹⁷ OVIDIUS, *Metamorphoses*, I, 517–518.

¹⁸ VERGILIUS, *Aeneis*, VIII, 285–303.

¹⁹ Paulus CROSNENSIS, *Panegyrici ad divum Ladislaum regem Pannoniae... et pleraque alia connexa carmina*, Viennae, 1509.

unokaöccse, az ifjabbik Báthory István budai castellanus, Lajos trónörökös „fautora”. Ilyenféle versek születhettek az irodalomkedvelő Báthory Miklós püspök váci udvarában is.

Itt a helye, hogy szó essék a Báthory család egy másik tagjának sírverséről is. Báthory István (†1493) erdélyi vajda, a kenyérmezei hős, Miklós püspök bátyjának epitáfiumát kell a föntiek ismeretében szemügyre vennünk. Ő a család legismertebb, legtekintélyesebb tagja, akiről a történelmi forrásokban a legtöbbet olvashatunk. Egy egykori külföldi követ jellemezte a két testvér úgy, hogy a váci püspök az irodalom embere, de tekintélyét, társadalmi elismertségét ennek a bátyjának köszönheti.²⁰ A két testvér háborítatlan jó viszonyban volt egymással. A fentebb említett Váradi Péter, a kalocsai érsek a nagy család két oszlopának nevezi a testvéreket. Érdekes viszont, hogy Báthory Istvánról tudott, hogy „scribere ignorans”. Ami ebben a korban csak annyit jelent, hogy a társadalmi munkamegosztásban neki a hadakozás tudománya jutott. A papírmunkára volt íródeákja, nem is egy. Annyi mégis föltételezhető, hogy nem volt a betű embere, közvetlen környezete sem lehetett az.

Mindezt előre kellett bocsátani, mielőtt az ő epitáfiumát vizsgáljuk. A Nyírbátorban lévő, többször áthelyezésre került, és még többször megrongált tumba eredeti fölirata ősi részéből ma csak egy kis töredék ismert. Hogy a helyreállított síremléken mégis az egész szöveget látjuk, azt Révai Péter koronaőrnek köszönhetjük. Ő 1621-ben látta és leírta az akkor még ép sírverset. Minden újabb közlés az ő egykori másolatára alapul. Ezen forrás alapján Báthory István epitáfiuma egykor így szólt az odalátogatóhoz:

*Qui Curios vita vicit, probitate Catones,
Aequavitque Numam, religione Dei:
Nam coluit verum prisca pietate Tonantem,
Et nunquam domuit foeda libido virum.
Hic capit Alpinos, Moldavos, protegit idem
Sanguine Silvanos, et tegit ipse suo.
Egregio Stephanus saevos qui pectore Turcos
Prostravit toties, hac requiescit humo.
At vos, o Bathorum gens, hunc lugete parentem,
Nam Bathorum cecidit firma columna domus.*²¹

²⁰ „Il vescovo de Watia, fratello de Vojvoda homo piu presto literato che di experientia, ne auctorita, se non quanto lo riscalda l'autorita del fratello.” Maffeo da Treviglio milánói követ jelentése Mátyás király halála után 1490 nyarán = *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából*, szerk. NAGY Iván és NYÁRY Albert, Bp., 1878, 221.

²¹ Petrus de REWA, *De Monarchia*, Francofurti, 1659, 59. Révai mint koronaőr kísért a koronát, amikor azt Bethlen Gábor 1621-ben a Nyírbátorhoz közeli Ecsedre vitette. SZILÁGYI Sándor, *Révai Péter és a szent Korona*, Bp., 1876 (Értekezések a Tört. Tud. Köréből, V/I).

Ha ezt a verset összehasonlítjuk a Báthory Miklósról írottal, akkor meg kell állapítanunk, hogy más-más irodalmi ízlés szülöttei. A váci püspökre írottól megállapíthattuk, hogy az egy célszerű és tárgyyszerű lapidáris alkotás. Ezzel ellentétben István vajda epitáfiuma nem követi a sírfömliratok szokásos szabályait. Akár könyvbe kívánczó műalkotásnak is tekinthetnénk. Az első sorokban a Curiusok, Cato és Numa Pompilius valóban a „prisca pietas” itáliai példái. Nem lehet véletlen, hogy így együtt Horatiusnak éppen egy Augustust dicsőítő ódájában találjuk őket.²² Istennek a „verus Tonans” megnevezése sem az egyházi latinság szókészletéből való. A 4. sorban a „vir”, akit „nunquam domuit foeda libido” a vajda minden forrásban említett nőtlen voltára utal. De a kortársak ráismertek Cicerónak akkor legtöbbet olvasott műve, a *De oratore* soraira, ahol a XII táblás törvények szerint élő, ideális római férfiról van szó.²³ Az ötödiktől a nyolcadikig terjedő sorok végre megnevezik az előttük nyugvót. Itt végre hősi tettei, azaz „históriája” kerül előadásra. A befejező sorok a család, a „gens Bathorem” gyászát hangsúlyozza. István vajda halálával most a ház oszlópa dől ki. A „firma columna” eszünkbe kell, hogy juttassa Váradi Péternek Miklós püspökhöz írt, említett levelét. Váradi szerint nem találhatni „firmiores ... solidioresque columnas” a Báthory fivéreknél.²⁴ Összegezve az elmondottakat, István vajda epitáfiumáról nagyon is elképzelhető, hogy annak szerzőjét Báthory Miklós humanista környezetében keressük.

Most térjünk vissza Miklós püspök sírverséhez. E műfaj sajátossága, hogy az utolsó sorok hangsúlyos mondanivalót hordoznak. Versünkben ez így hangzik:

*Te regina poli coluit tibi nobile struxit
Hoc opus obsequio premia redde pio
Scilicet hanc animam posito jam corpore virgo
Anglorum socies perpetuesque choro*

A Mennysország Királynőjét szólítja meg, akinek az elhunyt tisztelője volt, hiszen ezt a „nobile Opus”-t neki emelte. A nemes vagy fönséges mű vonatkozhat a Szűz Mária titulust viselő székesegyházra, egy új Mária-oltárra, de egy Mária-kápolna megújítására is. A kérdés a vers alapján eldönthetetlen. A „hoc opus” viszont csak arra a helyre vonatkozhat, ahol egykor a sír volt, amelyet nyilván maga választott nyughelyéül. Ennek közelebbi elhelyezése a bevezető-

²² HORATIUS, I, 12.

²³ CICERO, *De oratore*, I, 43, 149.

²⁴ „Non posse status nostri ... neque firmiores neque solidiores columnas, quam comitem Stephanum vajvodam et dominum Vaciensem invenire.” Váradi Péter levele Báthory Miklóshoz, 1491. jún. 15. Vö. WAGNER, *Petri de Varda...*, i. m., 216.

ben ismertetett körülmények miatt ma reménytelen vállalkozás volna. Nagyon óvatosan vetem föl a kérdést, hogy a bártfai kéziratban a versünk fölött kitörölt sorok megfejtője egyszer majd ehhez a kérdéshez is adalékkal szolgálhat.

A váci székesegyház, amelynek megújításához Miklós püspök olasz mestereket hozatott, ma már romjaiban sincs meg. Nem ismerjük annak Mária-kápolnáját vagy oltárait sem. De ez az epitáfium tanúsítja, hogy a püspök, mint a Báthory család többi tagja is, mélységes tisztelője volt Máriának. A Báthory család Szűz Mária-tiszteletének itt most csak két kiemelkedő emlékére hívom föl a figyelmet. A korábban említett István vajda a kenyérmezei ütközetből való csodálatos megmenekülése emlékére a loretoi kápolna részére ezüst domborművet ajándékozott. Egyetlen forrásunk erre Pázmány Péter tanúságtevése: „Lauretomban egi nagi öreggh reghi ezüstből czinalt Bodogh azzoni abrazattia vagion melliet szememmel láttam, és az ő lábánál, fegiuerbe öltözöt térden alua ki öntet reghi Bathori István kepe is. A mely ezüst oszlopocskan áll pedig a Bodogh Azzoni éppen ki öntöt abraziattia, azon e vagion írva: Magnificus Dominus Comes Stephanus de Bathor, Vaivoda Transsylvanus, et Siculorum Comes, nec non Iudex Curiae Serenissimi Principis D. Matthiae dei gratia Reghis Ungariae, Bohemiae etc. in honorem Dei et eius Genitricis Mariae, ob eam causam, quod maximo periculo liberatus fuit. Anno MCCCCLXXXIX dicavit. Ihon hallod, hogi a Bodogh azzoni köniörghese által Bathori István nagi veszedelemből menekedet ki, és annak örök emlekezetetis hatta.”²⁵

A Pázmány lejegyezte szövegből kiderül, hogy a fogadalmi ajándék a kenyérmezei ütközet után tíz évvel jutott el Loretóba. A késedelemnek nem lehetett a távolság az oka, mert Itáliával ezekben az években intenzív volt a kapcsolat. A magyarázat máshol keresendő. A loretoi Casa Santa köré a templom építését 1465-ben kezdték meg. A viszonylag új kegyhely lelkes propagátora Antonio Bonfini volt, mint a közeli Recanati tanára 1478-tól. Amint az ismeretes, 1486-ban Mátyás szolgálatába ajánlotta tollát. Közben megtartotta itáliai állását is, évente hazautazott. Éppen 1489-ből van arra adatunk, hogy Loretóban járt.²⁶ Ő vihette Báthory István ezüst domborművét a kegyhely templomába. A műalkotás – készülhetett Magyarországon – a loretoi kegyhely többi kincsével együtt a napóleoni háborúnak esett áldozatul.

Megmaradt és ma is a magyarországi reneszánsz kiemelkedő kincse Báthory II. András Madonnája. Készíttetője tovább építtette nagybátyja, az említett Báthory István nyírbátori igényes környezetét, tanúsítva a család Mária-tiszteletét.

²⁵ PÁZMÁNY Péter, *Keresteni felelet*, Graz, 1607, 86v–87r. Pázmány művének van modern helyesírású kiadása is. De mivel itt valamennyi szöveget az első lejegyzés állapotában közöltem, ezzel sem tettem kivételt.

²⁶ Gerhard RILL, *Antonio Bonfini = Dizionario Biografico degli Italiani*, XII, 1970, 28–30 és az ott idézett irodalom.

Három olyan hajdan meglévő emlékről volt szó az előbbieken, amelynek ma már csak alapanyagát, töredékét vagy még azt sem bírjuk. Egykor volt műalkotásoknak többé-kevésbé pontos leírását csak a papír őrizte meg napjainkig, ércnél maradandóbban! Vajon a Báthory Miklós püspök sírlapjából átfaragott vörös márvány medence meddig árválkodik még a kihasználatlan, csak pókok lakta egykori ferences kolostorban? A sérült, de most még megjavítható emléke a váci Székesegyház ötszáz éves múltjának talán helyet kaphatna a szépen felújított nagypréposti palotában.

(2007)